

գրք, կարծես անի՝ հրեշտակ մը ծաղիկներու մէջ կը թաղէ եւ կու լայ անոր վրայ»։ «Թէրգեան անհունապէս ներշնչուած է լամարդինի դաշնակներէն, սակայն այնպիսի՝ ճարտար իւրացում մը ունի, որ վարպետին պէս զմայլում կը պատճառէ...»։ «Իր մեղրալեզու վարպետին՝ Ալիշանի մանկունի անմեղութիւնը հագած է կանաչ հասակին. այն ատեն է որ երգած է կարգ մը քնքուշ բանաստեղծութիւններ...»։ Մանկական խանդակաթ անուրջներ ունի, կարծես ըրպուլի մանուկին հրեշտակը իրեն կը թելադրէ, և ֆրանսացի քերթողէն աւելի գերազանց փափկութեամբ կը շարժէ իր մանկունի քնարը»։

Այդ առաջին ուսումնասիրութեանս զբուռաւորութիւն հետ խստապահանջ ալ եղած եմ կարգ մը թերութեանց նկատմամբ։ Եւ մեր քննադատներն ու մեծ մտաւորականները մամուլի մէջ եւ առանձին նամակներով նոյն «Դէմքեր» ուս առթիւ միայն գնահատականներ գրեցին։

Յոյց տալու համար թէ միայն ես չեմ որ Թէրգեանի վրայ անզուսպ հիացում ունիմ՝ ըսած եմ հոն. «Դժուարահաճ զրէշներն իսկ՝ իր հասցէին զլացած չեն արժանաւոր դրուատիք։ Ա. Արփիարեան, Չօհրապ, Ա. Չօպանեան գուրգուրանքով կը յիշեն Թէրգեանի գեղեցկագիտական ճաշակը»։ Եւ երկար ուսումնասիրութիւնս կը վերջացնէի ըսելով. «Թէրգեան վարպետի մեծ համբաւով կ'ապրի մեր գրականութեան մէջ»։

* * *

Առաջին ուսումնասիրութիւնս լոյս կը տեսնէր 1913ին։ Ու երբ կը ստանայի նոյն քերթողին «Բանաստեղծութեանց ամբողջական հաւաքածոյ»ն 1929ին տրպուած. խնդրանք իր որդւոյն՝ Ճարտարապետ Պրն. Եղուարդի՝ մատենախօսական մը կը գրէի «Բազմավէպ» ի մէջ, այդ կ'արտատպուէր իմ «Ազգային Դէմքեր» ու թ. շարքին մէջ, 1931ին։ Եւ ահա երկու տարի անցնելէն վերջը, չեմ գիտեր ինչ

պատահեցաւ որ Պրն. Ա. Չօպանեան յանկարծ («Անահիտ» ի վերջընթերթ թիւին մէջ) զիս անիրաւած կը նկատէ հանդէպ Թէրգեանի քերթողական մեծ արժանեաց, և յետոյ, ոչ միայն բարեկամութենէ կ'անցնի թշնամութեան, այլ կը գրէ իմ մասին այնպիսի բաներ, որոնք հակասական կը թուին քսան տարի առաջ ինծի ուղղած նամակներուն։

Քննադատ մը, ըստ իմ տեսութեան կը քննէ գործ մը և ըստ այնմ կը կշռէ զայն և կը դատէ. քսան տարի առաջ Թէրգեանի վրայ գրած ատենս ըսած էի. «Ուսումնասիրութեանցս մէջ՝ բնաւ կոյր հիացող մը չեմ ուզած ըլլալ. այն ատեն հեղինակ մը լաւ վերլուծուած է, երբ մատնանիշ կ'ըլլան անոր յաջող եւ անյաջող կողմերը։ Ամէն քննադատ՝ իր տեսակէտով կրնայ չափել իր ուսումնասիրած հեղինակին արժանիքը։ Ազատութեամբ գրելու ենք՝ նոյնիսկ մեր պաշտած գրական դէմքերուն վրայ։ Կոյր հիացումը շատ անգամ կը կաշկանդէ մեր դատելու կարողութիւնը։ Քննադատել հեղինակները՝ ըստ առակին շատ դիւրին է, սակայն իրականութեան մէջ՝ շատ դժուարին է»։

* * *

Թէրգեանի «Բանաստեղծութեանց ամբողջական հաւաքածոյ»ին առթիւ ուսումնասիրութիւնս կը սկսէի այս տողերով. «Թէրգեանը կը պահեմ այն բարձրութեան վրայ ուր տարիներ առաջ բարձրացուցի...»։ Եւ անոր տաղանդին վրայ տարակոյս չձգելու համար կը գրէի թէ «Հայ մատենագրութեան պատմիչները զինք լաւ չէին ուսումնասիրած. գուցէ իր երկերուն ամբողջական հաւաքածոն ուսումնասիրելով՝ այլեւս կարող ըլլան ճանչնալու անոր տաղանդի յայտնի նշանները»։ Շատ պարզ են կարծեմ այս տողերը. կը հաստատեմ Թէրգեանի տաղանդ ըլլալը, թէ կը մերժեմ...։ Ապա շեշտելու համար իմ ըսածներս կ'աւելցնէի. «Արդար կշռով կշռուած չէ Թէրգեանի արժանիքը։ Թէրգեան իրրեւ գրագէտ, իրրեւ գեղեցկագէտ,

իրրեւ նրբաճաշակ բանաստեղծ՝ համբաւէն աւելի արժանիք մը ունեցած է...։ Մեր գրականութեան մէջ եզակի դէմք մըն է եղած իր մտածելու, իր գրելու, իր երգելու նուրբ ճաշակին անմասն և աննրմանելի յատկութիւններովը»։ Եւ մեր յարգելի Չօպանեանը չի խղճեր ըսելու որ Միթարեան մեր մտաւորական սանին հետ իրրեւ թէ քննադատութեանցս մէջ անիրաւած եմ. սակայն ինչպէս իմ զնահատական պարզ արտայայտութիւններս անյայտ կը մնան իրեն. ինչպէս վերլուծած են իր աչքէն նաեւ սա տողերը. «Ան (Թէրգեան) իր բարոյական վարդապետութիւնները գրելու ատեն Շէքսպիրի փետրագրիչը կը գործածէ. ու երբեմն ալ Մէփիսթոփելի պատմուճանը փառասէն

փոխ կ'առնէ։ Ան Ալիշանէն կը ներշնչուի գրութեան և գորովի քնարն հնչեցնելու պահուն։ Միթարեան դաստիարակութիւնը զինքն անսայթաք կ'առաջնորդէ»։ Եւ այս երկրորդ ուսումնասիրութիւնս կը վերջացնէի հետագայ տողերով. «Բառին ամենէն հարագատ ըմբռնումով՝ Թէրգեան եղաւ սրտի ձայնին ամենէն ազնուական բանաստեղծ թարգմանը»։

Եւ այսքանը բաւ է կարծեմ Պրն. Չօպանեանի սրտի հանգստութեան համար. թէ դարձեալ զիս պիտի ուզէ վար առնել այն պատուանդանէն ուր զիս դրած էին Արփիարեան, Չարդարեան, Կիւրճեան, Վարուժան և այլն՝ փոյթ չէ։

Հ. Ս. ԵՐԵՎԱՆ

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն Ս «Ս Ի Ո Ն» Ի Ն

Իր փետրուար թուով՝ անդէպ անդրադարձութիւն մ'ըրած է իմ անցեալ Նոյեմբեր — Դեկտեմբեր յոդուածիս առթիւ. «Ակամայ» է կ'ըսէ իր դիտողութիւնը, որով պատասխանս ալ ըստ այնմ, ներդրամիտ պիտի ըլլայ. բարեկամի, բայց արդար։

Մինչ կորովամիտ ազգասէրներ, լաւ թափանցելով գրութեանս ոգւոյն մէջ, առանց խորի կամ բժախնդրութեան, փութացին խրախուսել զիս գրով, — ուրոնց երախտապարտ սրտով հրապարակաւ իմ շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ — ահա «Սիոն» ի խմբագիրը դժկամակելով մը կը խժրժէ յոդուածս։ Յաւաքի է որ լեզուս չէ հասկցած, կամ չհասկնալ է ձեւացուցած։ Անկեղծ ազգասիրութեամբ և անսոգիւտ վարդապետութեամբ, մեր Ս. Հարց հոգւովն ու խօսքով զինուած, հարուածած էի բողոքականութիւնը և Ազգս

անկից զգուշացնել ջանացած։ Խմբագրին նպատակն ինչ է. Հայ եկեղեցին պաշտպանել, թէ Լուսինի աղանդը ջատագովել։ Առաջնոյն դէմ բան մ'ըսած չեմ, իսկ երկրորդին նկատմամբ՝ ինչ կը նշակէ իր դիրքը...։

Մ. Գոռ պատարագին կ'ընծայէ մեռելները քաւելու զօրութիւն. «Միշտ քաւող մեռելոց». քահանան՝ «զննջեցեալսն քաւե աղերսիւ»։ Եւ դեռ. ինչպէս Քրիստոս իր մահուան ատեն դժոխքը կողոպտեց անոր մէջ գերի եղողները հանելով, «և այժմ ի ձեռն (քահանային) նոյն կարտարի խորհուրդ»։ Պատարագիչը շնորհակալ կ'ըլլայ Քրիստոսի, «որ... զենամարքո (իմ ձեռքովս) քաւեցեր զննջեցեալսն որ այժմ յիշատակեցան։ Այժմ, այսինքն՝ ճիշտ հիմակ պատարագելուս ատեն՝ արդէն քաւեցիր, ազատեցիր իմ յիշատակած ննջեցեալները։ «Այժմ... քաւեցեր» վեր-

Չին դատաստանի օրուան սպասել չի նը-
շանակեր: Վարդապետութիւնը չափէն ա-
ւելի որոշ է, և ո՛ր և է խնդիր չի վերցնէր.
բաւ է յստակ աչք ունենալ: Քաւարան
բառն ալ զինքը շատ կը գայթակղեցնէ և
կը ջղայնացնէ: Սակայն մեր ամենէն ա-
ւելի նուիրական գրքին՝ Շարականին մէջ
գործածուած է այն. տես ժամակարգու-
թիւն, տպ. վեհեա. էջ 333 և էջ 1033,
հմմտ. Հ. Գրք. Աւետիքեան բացատրու-
թիւն շարակ. էջ 533: Այդ տեղերուն մէջ
Եկեղեցին՝ քաւարան կոչուած է: Արդ,
ինչպէս եկեղեցին աշխարհիս վրայ մեղքի
քաւարան է, հանդերձելոյն մէջ ալ պա-
տիժներէն ազատելու տեղոյն՝ լաւագոյն
է քաւարան ըսել: Հետաքրքրական է նաեւ
խմբագրին պարզած տեսութիւնը, ուր ա-
ռանց անդրադառնալու՝ ինքնիրեն կը հա-
կասէ: «Քրիստոնէական մտածումին մէջ,
կ'ըսէ նա (և ուղիղ կերպով), չի կրնար
երբեք չլինել քաւութեան գաղափարը, զոր
հոգին գերեզմանէն անդին ալ կրնայ ըն-
դունիլ միշտ՝ իրեններուն աղօթքով...»:
Ճիշտ այս է ուղղափառ վարդապետու-
թիւնը: Բայց զարմանալի կը թուի իր
յաւելածը. «այսչափ միայն, ո՛չ աւե-
լի»: Հոգին քաւութիւն գտնելէն վերջ՝
ալ առելի ինչ պիտի ուզէ. աստուածա-
նալ: Միայն մաքրուիլ, սրբուիլ, սուրբ
ըլլալ. իսկ առելին՝ աւելորդ է: Կը յարէ
դեռ. «Քաւութիւն, ո՛չ քաւարան»:

Մկրտութիւն առնելու տեղոյն՝ կ'ըսենք
մկրտարան, վարժութիւն առնելու տեղ-
ոյն՝ ամէն հայ՝ կ'ըսէ վարժարան. արդ
քաւութիւն առնելու տեղոյն կամ վիճա-
կին, Հրամանքնիդ ինչ պիտի ըսէք, Տէր
խմբագիր...: Ինչ անուն կ'ուզէք դրէք.
հարցը քաւութիւն գտնելու սկզբունքին
վրայ է, որուն ուրախ եմ որ Դուք չէք
հակառակիր: Բայց լաւ կ'ըլլար աստուա-
ծաբանին հետ՝ հայկարանին ճաշակն ալ
գոհացնել:

Պարսաւած էի և դարձեալ կը պարսա-
ւեմ հաւաքական խոստովանանքի չարա-
չար կիրառութիւնը, որ ծոյլ և անհոգ
պաշտօնէից մեղադրելի գիւտն է, և բաց-
արձակապէս խորհրդի արժէք չունի: Մեղ-
քը, Աստուծոյ հանդէպ տեսակ մը պարտք
է: Արդ քահանայն, Աստուծոյ կողմանէ
դատաւոր կարգուած, հարկ է գիտնայ
իւրաքանչիւրին պարտուց ծանրութիւնը՝
և ըստ այնմ իր վճիռն արձակէ: Հաւա-
քական ձեւին մէջ քան մը չի կրնար հաս-
կընալ: Եւ, միթէ այդ 12 - 14 - 15
տարեկան տղաքը մեղք չունի՞ն, կամ յան-
ցանքնին հաւասար է, և խղճի նոյն խայթը
կը կրեն:

Կ'առարկէ ինձ քահանայից առանձնա-
կան խոստովանութիւնը, որուն ես վա-
ղուց քաջածանօթ էի, եւ անոր համար
հակառակ բան մը չէի գրած: Բայց չը-
մոռնայ որ այդ խորհուրդը միայն քահա-
նայից ի նպաստ հաստատուած չէ:

Ի հարկին աւագերէցը կը տնօրինէ ե-
ղեր: Ուր որ իրապէս հարկ կայ, այն
յուժանէ գործն և աւագերիցու տնօրինման
պէտք չկայ: Այդ հարկը սակայն շատ
հազուադէպ է. նաւարեկութեան կամ հըր-
դեհի առեն, կարելի է՝ նոյնիսկ քիչ մը
հեռուէն, արձակել ամբողջ բազմութիւնը:
Բայց աւագերէցի կամ խոստովանաօր
ձանձրութիւնն ու գործերը, կամ տղոց
բազմութիւնն ու հասակը, ամենեւին պատ-
ճառ չին որ հաւաքական արձակում մը
տրուի, որով Ս. Խորհուրդը կ'ոչնչացուի:
Ի վերջոյ կը մեղադրէ զիս Արգոյ խմ-
բագիրը՝ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն
«Հաղորդութեան Ս. Խորհուրդն անվաւեր
և դատապարտելի» կոչած ըլլալու: Ես
քաւ, մի լիցի: Այսպիսի բան ըսած չեմ
երբեք և ըսելիք ալ չունիմ: Կը յանձնա-
րարեմ որ յօդուածս վերստին կարդայ,
թէ որ չ'ուզեր իմ և ամէն մարդու կող-
մանէ կոչուիլ Խեղձութիւնի:

Հ. ԳՐԵԳՈՐ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

ԲՈՒՍԱԲԱՌԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝

Պրն. Հ. Աճառեանի «Հայերէն արմա-
տական բառարան» հոյակապ գործին
արժանի գրախօսական մ'ըրած է Հ. Ն.
Ակինեան վրդ. «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի
մէջ (1930, Յուլիս - Օգոստ. էջ 482):
Յետ դրուատելու գործին մեծութիւնը,
թափուած անչափ աշխատանքը, պարու-
նակած լեզուական գանձը, յարգելի Հայ-
րը քննադատի անաչառութեամբ կը ջա-
նայ ցոյց տալ ինչ ինչ թերութիւններ որ
սպրդած են այդ գործին մէջ. և այդ հա-
մարձակութիւնը կ'ունենայ անշուշտ շնոր-
հիւ իր բազմակողմանի հմտութեան:

Ոչ նուազ հմտութիւն կը ցուցնէ նաեւ
— հակառակ որ մասնագէտ կամ յատկա-
պէս նուիրուող մը չէ այս ճիւղին — բու-
սաբառական դիտողութիւններու մէջ. սա-
կայն այնպիսի կնճառ հարցերուն և լը-
պրծուն գեղեցիկներուն վրայ, ինչպէս են
բուսաբառական խնդիրները, զարմանալի
չէ եթէ յարգելի Հօր կարծիքներուն եւ
տուած մեկնութիւններուն մէջն ալ սպըր-
դած ըլլան ինչ ինչ թիրիմացութիւններ.
և յարգ. բանասէր Հայրը անշուշտ պիտի
ներէ որ մենք ալ մեր կարծիքները կամ
դիտողութիւններն աւելցնենք իր տուած
այս քանի մը մեկնութիւններու մասին:

Այս անգամ նկատի կ'առնենք «Աստ-
րեակ» բառը որու մասին Աճառեանի զը-
րածը թերի նկատելով Հ. Ակինեան վրդ.
բառին «ճշգրիտ իմաստը» գտնելու համար
յառաջ կը բերէ վկայութիւններ «Գաղիա-
նոսի բառը» ու «Թարգմանութիւն դեղոց»
Ձեռագիրներէն և ապա կը հետեցնէ.

Ա. — «Երզնուն = εϋζωμον, Լու. e-
ruca և կարդամուն = καρδάμων, Լու.
cardamomum, գաղ. cardamome կը
զուգադրուին Ասորեակին, եւ վերջինս
համազգի կը ներկայացուի կոտեմի»:

Որով ըստ Հ. Ակինեանի Ասորեակին
ձեզրիտ իմաստը կու տան յուն. Εϋζωμον,
Καρδάμων բառերը: Սակայն դիտել կու
տանք որ այս երկու յն. բառերը իրարմէ
բոլորովին տարբեր բոյսեր կը նշանակեն:
Εϋζωμον, լատ. eruca, գաղ. roquette
խաչաբերկերոս (Cruciferæ) տոհմէ՝ ա-
մենաբնիկ բուսնոյ այն հանրածանօթ կծուա-
համ բանջարէ է, որ իբր աղցան, կամ
անոր մէջ կը գործածենք և թրք. բառով
roqqa սաշարա կը կոչենք. մինչդեռ Καρ-
δάμων, լատ. cardamomum, գաղ. cardamome,
Համեմներոս (Amomeæ) տոհմէ՝ միայն Հնդկաստանի կողմերուն յա-
տուկ քանի մը նմանատեսակ հատապտուղ-
ներու տրուած անուն մ'է, որոնք՝ մանա-
ւանդ ամենէն փոքրիկ տեսակը (Elattaria
cardamomum Mat.), ժամանակաւ շատ
յարգի էր բժշկութեան մէջ. արբ. և թրք.
մե (գագոդէ):

Յայտնի է ուրեմն թէ Գաղիանոսի բա-
ռերուն մէջ շփոթութիւն մը կայ՝ զոր ան-
դրադարձած չըլլալով յարգելի բանասէր
Հայրը, բնականաբար սխալ հետեւանք-
ներու յանգեր է:

Այս շփոթութեան բացատրութիւն մը
կարենալ տալու համար, ուղղակի աղ-
բւրին՝ Գաղիանոսի բառերուն դիմելու
ենք:

Գաղիանոս կը գրէ. 1. «Երզնուն. Ա-
սորեակ» — 2. «կարդամուն(ն). Ասորեակ
կամ կոտեմ»:

Առաջին վկայութեան մէջ ոչ մէկ դի-
տելիք կայ, քանի որ Երզնուն (լատին.
eruca) և Ասորեակ (լատիններէն eruca)
ուղղակի իրարու հոմանիշ բառեր են: Բայց
երկրորդին մէջ սխալը շատ յայտնի է,

1. Նախորդ մասը տես Բզմվզ. 1931, էջ 140: